

Jos Vander Velpen

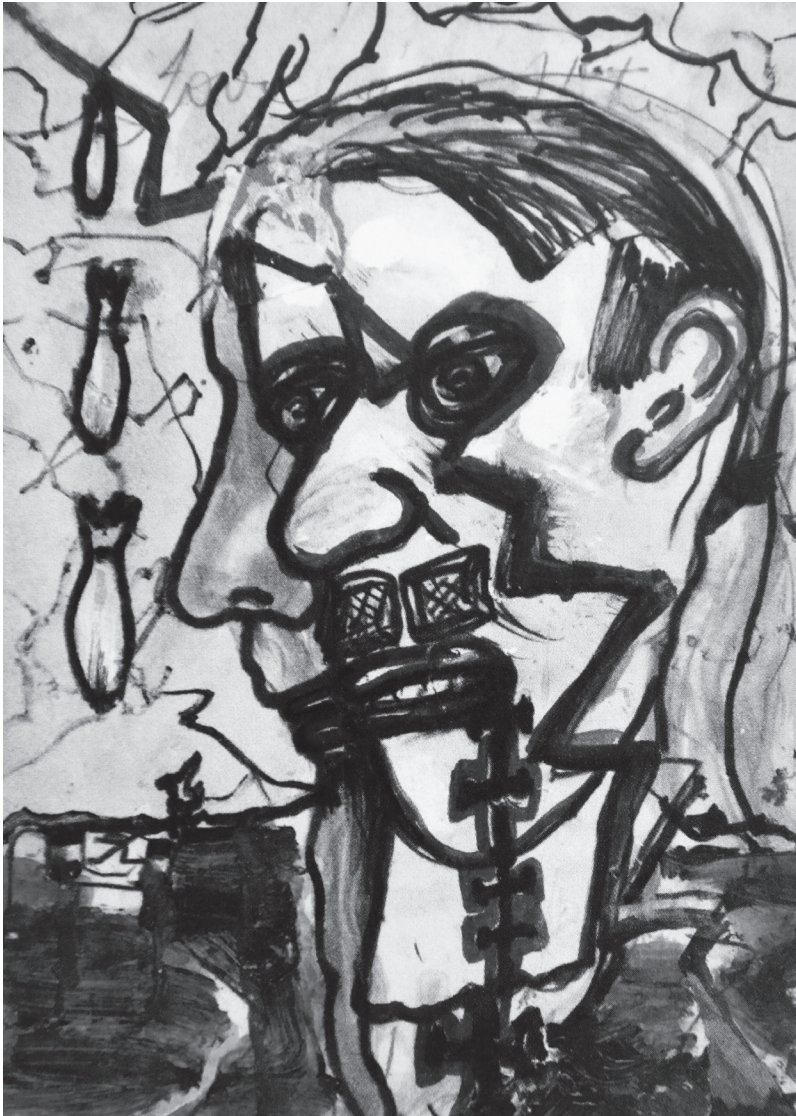
Vandaag ik, morgen jij

Rood, wit en zwart in Breendonk

Inhoud

Voorwoord: ‘Het geheugen van het volk’	11
Inleiding	15
Deel 1: Het morgenrode verzet	21
Deel 2: De witte weerstand	89
Deel 3: De zwarte rand van de collaboratie	143
Nawoord	247
Namenlijst	249

Fred Bervoets. War (2015)

Inleiding

“Maar Karel, de geschiedenis is het geheugen van het volk.
Het is voldoende om dat geheugen te vervormen en ...”

HUGO CLAUS, *Het verdriet van België*

Geheugen.

Milan Kundera, de schrijver van *De ondraaglijke lichtheid van het bestaan*, beweerde ooit dat al het onrechtvaardige wordt bestraft en niets wordt vergeten. In werkelijkheid is het tegendeel waar: onrecht blijft vaak ongestraft en veel wordt vergeten. Dat wordt pijnlijk duidelijk wanneer je je verdiept in verzet en collaboratie, en in het bijzonder in het ‘doorgangskamp’ Breendonk.

Wij, mensen, lijken een goed geheugen te hebben, maar net als onze empathie kunnen we het in- en uitschakelen wanneer het ons uitkomt. We bezitten het opmerkelijke vermogen om selectief te vergeten.

In het voorjaar van 2025 wordt wereldwijd het einde van de Tweede Wereldoorlog herdacht. 8 mei 1945: de capitulatie van nazi-Duitsland. Tachtig jaar geleden. Voor velen een ver verleden, slechts oude geschiedenis. Wat rest, zijn half vervaagde herinneringen aan geallieerde soldaten met hun Coca-Cola en pakjes Lucky Strike, en de meisjes die hen in de armen vielen. Maar de beelden van uitgemergelde overlevenden, die als schimmen uit de concentratiekampen terugkeerden, zijn groten-deels vergeten. Net als het onnoemlijke menselijke leed dat voor altijd verbonden blijft aan Breendonk, het ‘kamp van de sluipende dood’.

Minstens 164 politieke gevangenen werden er geëxecuteerd. Nog eens 21 opgehangen. Maar liefst 86 elders terechtgesteld. En dat was nog niet alles. Vanaf september 1941 werden 2008 gevangenen gedeporteerd naar ‘werk-’ en vernietigingskampen in het oosten. Van de 3456 geïdentificeerde kampbewoners zullen uiteindelijk minstens 1733 de oorlog niet overleven.

Met al deze executies, mishandelingen en moorden wilde de bezetter één boodschap de wereld insturen: *jij kunt morgen de volgende zijn*.

Als al dat lijden en verzet nog enige betekenis hebben – als voorbeeld, als waarschuwing – dan moeten hun verhalen blijven klinken.

Rood en wit.

In de eerste helft van het boek schetsen twee verzetslieden hun levensloop: de ‘rode’ Jan Van Calsteren – een Antwerpse leraar en lid van het Onafhankelijkheidsfront – en de ‘witte’ Marcel Arras, een dameskapper uit Lier en leider van de lokale Witte Brigade. Na een omzwerving langs Breendonk en verschillende andere tuchthuizen en kampen werden ze op 29 april 1945 in Dachau bevrijd. Op dat moment balanceerden ze op de rand van de dood.

Toegegeven, *Vandaag ik, morgen jij* is geen ‘lekker boek’. Maar tussen de gruwel door klinken ook hoop en optimisme. Het is geen sinecure om je menselijkheid te behouden wanneer je dag in dag uit onmenselijk wordt behandeld. Toch wisten Van Calsteren en Arras – net als vele anderen – hun menselijke waardigheid te behouden, ondanks alles.

Hun levens zijn overladen met verhalen, elk nog aangrijpender, schrijnender, dramatischer en grotesker dan het vorige. Hoewel hun persoonlijke geschiedenissen op zichzelf al bijzonder zijn, maken ze deel uit van een groter geheel – een mozaïekvertelling over verzet en collaboratie. Verschillende personages, perspectieven en locaties wisselen elkaar af, wat een rijkgeschakeerd beeld oplevert. Daarbij valt de rol van vrouwen op, van Maria Verstappen tot Marguerite Paquet. Zij waren onmisbare schakels in het verzet, riskeerden hun leven en werden even genadeloos gefolterd als hun mannelijke strijdmakkers.

De overrompelende levensverhalen dwongen me om ze op te delen in scènes, als afleveringen van een Netflix-serie. Maar vergis je niet: dit is geen fictie. Dit is geen horrorroman. Dit is *true crime*. Alles wat je leest, is echt gebeurd. Er valt niets tussen de regels te lezen.

Hopelijk draagt dit boek bij aan het eerherstel van oprechte verzetsstrijders – mensen die in het verleden te vaak werden genegeerd of zelfs weggezet als opportunisten en criminelen, op een enkele uitzondering na. Hun strijd verdient een rechtvaardiger en respectvoller perspectief.

Zwart.

De tweede helft van het boek is gewijd aan de ‘zwarte’ kampbewakers Wyss en De Bodt, die in het ‘proces van de eeuw’ de kroon spanden. Wyss werd verantwoordelijk gehouden voor 167 gevallen van mishandeling, 11 moorden en 5 doodslagen. De Bodt voor 125 mishandelingen, 6 moorden en 4 doodslagen. In Breendonk konden

zij zich ongestoord ontwikkelen tot massamoordenaars – volgens het gezegde: een voormalige stroper is de beste boswachter. Om hun positie te behouden, overtroffen zij hun SS-broodheren vaak in ijver en wreedheid.

Om deze afschuwelijke werkelijkheid te beschrijven, moet je haar tot op zekere hoogte proberen te begrijpen. Maar is het mogelijk politieke seriemoordenaars als Wyss en De Bodt te doorgronden? Wat dreef hen? Geld? Status? Een blinde ideologische overgave? Waarschijnlijk een combinatie van dat alles – en meer. Toch zullen we het nooit helemaal weten. Want is de mens niet de enige diersoort die tot zulke daden in staat is?

Hoe dan ook, het naziregime legde in Breendonk de kiem voor het misdadige gedrag van Wyss en zijn medestanders. Berouw en spijt waren voor hen lege woorden. We troosten ons graag met de gedachte dat dit ‘onmensen’ waren. Punt, andere regel. Maar zo simpel is het niet.

Wyss en De Bodt waren geen buitenaardse monsters. Integendeel. Het is een constante in de berichtgeving over seriemoordenaars: ze zien er verrassend gewoon uit. Niets aan hen verradt hun aanleg voor dergelijke gruweldaden.

Een deel van nationalistisch Vlaanderen heeft zich nooit echt geconfronteerd met dit donkere oorlogsverleden. Te lang werd het onderwerp vermeden, uit schaamte. Maar de geschiedenis laat zich niet verzwijgen. Gaandeweg wordt het beeld van verzet en collaboratie bijgesteld, mede dankzij recente boeken als *Wil* (Jeroen Olieslaegers), *De opgang* (Stefan Hertmans) en *De draaischijf* (Tom Lanoye).

Hoop.

Jongeren zouden niets met geschiedenis hebben – zo luidt het cliché. Ze zouden laconiek reageren op wat docenten vertellen over de Tweede Wereldoorlog; het lijkt allemaal zo ver weg. Toch hoop ik dat de gepresenteerde feiten hen alerter maken voor wat er vandaag in de wereld gebeurt.

Het is inmiddels bijna 77 jaar geleden dat de Verenigde Naties de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens aannamen. Driekwart eeuw later zijn mensenrechten nog steeds geen vanzelfsprekendheid. Al geruime tijd waait er een extreemrechtse wind door Europa. In meerdere democratische landen ondermijnen radicaal-rechtse bewegingen de fundamenten van de rechtsstaat.

Wat verontrustend is: te veel burgers en politici kijken naar de opkomst van extreemrechts zoals men naar het weer kijkt. Soms regent het. Soms schijnt de zon. Maar zullen we hier zonder kleeverscheuren uitkomen?

Een democratische tegenkracht is dringend vereist. De laatste verzetssensen beleefden hun levensavond in de hoop dat hun strijd voor vrijheid en democratie niet vergeefs was geweest. Daarom rest ons geen andere optie dan door te ploegen – en te hopen dat het tij keert.

Antwerpen, 16 maart 2025